

PAPER DETAILS

TITLE: Fadl Hasan Abbâs`in Kur`an İlimlerine Yaklasimi -Tefsîru`l-Kur`âni`l-Mecîd Adli Eseri
Baglaminda-

AUTHORS: Bahtiyar MAHMUDOV, Mustafa KARAGÖZ

PAGES: 307-333

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2918655>

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerine Yaklaşımı -Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eseri Bağlamında¹

Fadl Hasan Abbas's Approach to the Sciences of the Qur'an in the Context of his work Tafsir al-Qur'an al-Majid

Bakhtier MAKHMUDOV

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Graduate student, Erciyes University, Institute for Social Sciences,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Kayseri, Türkiye
baha-kg1988@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4421-4591>

Mustafa KARAGÖZ

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Theology,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Kayseri, Türkiye
mkaragoz@erciyes.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-2215-0443>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 26/01/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2023

Atıf / Citation: Makhmudov, Bakhtier - Karagöz, Mustafa. "Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerine Yaklaşımı -Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eseri Bağlamında-." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April 2023), 307-333.

<https://doi.org/10.31121/tader.1242707>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

¹ Bu makale, *Fadl Hasan Abbâs'ın Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili* başlıklı yüksek lisans tezimizden istifade edilerek ve ilgili tezin bazı kısımları özetlenerek hazırlanmıştır.

Öz

Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasında Kur'an ilimleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden müfessirler eserlerinde Kur'an ilimlerinden istifade etmişlerdir. Son dönem müfessirlerinden Fadl Hasan Abbas da tefsirinde bu konuya önem veren âlimlerden biridir. Bu makalede, Fadl Hasan Abbâs'ın *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsiri Kur'an ilimleri açısından incelenmiştir. Söz konusu eser, 452 bölümlük canlı bir radyo yayınının yazıya geçirilmiş hali olarak tam bir Kuran tefsiridir. Söz konusu eseri farklı kılan özelliklerden biri, el ile yazılmış bir tefsir olmamasıdır. Şöyle ki Fadl Hasan, Kur'an-ı Kerim'i ilk defa 1971'de Ürdün radyosunda canlı yayın yaparak 400 bölümde yaklaşık yüz saatte tefsir etmiştir. Her bölüm on beş dakika civarında sürmüştür. İkinci defa yine Ürdün'de yayın yapan "Hayat FM"de her bölüm 20 dakika sürmek üzere 452 bölümde ve toplamda 150 saatten fazla bir süreyi kapsayacak şekilde canlı yayında Kur'an'ı yeniden tefsir etmiştir. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, müellifin vefatından sonra, kızı başta olmak üzere tefsir ve Kur'an ilimleri sahasında ihtisaslaşmış kişiler ve meşhur öğrencileri tarafından radyo kayıtlarının yazıya dökülerek kitap haline dönüştürülmesinden meydana gelmiştir. Son dönemde yazılmış olmasının yanı sıra radyoda canlı yayınlanıp daha sonra yazıya aktarılması, Fadl Hasan Abbâs'ın söz konusu tefsirini önemli kılan hususlardan birisidir. Çalışmamızda *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eser, mekkî-medenî, sûre ve âyetler arasında münasebet, sebep-i nüzûl, müşkilü'l-Kur'ân, nâsih-mensûh, muhkem-müteşabih, i'câzu'l-Kur'ân, kıyasu'l-Kur'ân ve emsâlu'l-Kur'ân gibi belli başlı Kur'an ilimleri açısından incelenmiştir. Makalede ilk olarak Fadl Abbâs'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek, eserleri tanıtılacak, daha sonra özellikle *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eseri bağlamında Kur'an ilimlerine yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fadl Hasan Abbas, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, Kur'an ilimleri

Abstract

Qur'anic sciences ('Ulûm al-Qur'ân) play an essential role in understanding the Qur'an. Thus, Qur'an exegetes have always utilised these sciences in their works. Fadl Hasan Abbas, a contemporary exegete, is one of the scholars who emphasise this issue in his exegesis. In this article, the work of Fadl Hasan Abbas, titled *Tafsîr al-Qur'ân al-majîd*, has been examined in terms of Qur'anic sciences. The work in question is a complete interpretation of the Qur'an adapted from 452 episodes of a live radio broadcast. One of the features that distinguishes the work in question is that it is not a handwritten commentary (*tafsîr*). That is to say, Fadl Hasan interpreted the Qur'an for the first time in a hundred hours in 400 chapters by broadcasting live on Jordanian radio for the first time in 1971. Each episode lasted around fifteen minutes. He reinterpreted Qur'an for the second time in "Hayat FM", broadcasting in Jordan, in 452 episodes, each episode lasting 20 minutes, and in a live broadcast covering more than 150 hours in total. Upon the author's demise, some of his renowned students and scholars of tafsir and Qur'anic sciences, especially his daughter, published the work as a book by transcribing the audio recordings. In addition to being written recently, the fact that it was a broadcast live on the radio and then transcribed and published, is one of the things that makes Fadl Hasan Abbas's work in question important. In this study, *Tafsîr al-Qur'ân al-majîd* will be evaluated in terms of Qur'anic sciences such as makkî-madani distinction, the relationship between surahs and verses, asbâb al-nuzûl, mushkil al-Qur'ân, nâsikh-mansûkh, muhkam-mutashâbih, i'jâz al-Qur'ân, qisas al-Qur'ân and amthâl al-Qur'ân. The article will first provide a brief overview of Fadl Abbas's life, then introduce his works and examine his approach to Qur'anic sciences, particularly in the context of his *Tafsîr al-Qur'ân al-majîd*.

Keywords: Fadl Hasan Abbâs, *Tafsîr al-Qur'ân al-Majîd*, 'Ulûm al-Qur'ân.

Giriş

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasında Kur'an ilimleri önemli bir rol oynamaktadır. Âlimlerin hem bu konuya dair müstakil eser telif etmeleri hem de yazdıkları tefsirlerde Kur'an ilimlerinden istifade etmeleri bunun göstergelerinden biridir. Fadl Hasan Abbas da (1932-2011) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsirinde Kur'an ilimlerine önem veren âlimlerden biridir. Bu makalede, Fadl Hasan Abbâs'ın söz konusu eseri Kur'an ilimleri açısından incelenecektir.

Tefsiri önemli kılan hususlardan birisi, müellifinin son dönemde yaşamış âlimlerden olmasıdır. Eser hakkında bilgi verirken daha detaylı olarak belirteceğimiz üzere, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*'in ilk olarak radyoda canlı yayınlanıp daha sonra yazıya aktarılması, Fadl Hasan Abbâs'ın söz konusu tefsirini farklı kılan hususlardan birisidir. Fadl Hasan Abbas'ın, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eseri dışında Kur'an ilimleri, tefsir tarihi ve belagat başta olmak üzere çeşitli alanlarda eserler vermiş olması onun görüşlerinin incelenmesini önemli kılmaktadır.

Tespitlerimize göre Fadl Abbâs'ın hayatını, Kur'an ilimleri ve belâgat alanındaki bazı eser ve görüşlerini inceleyen Türkçe çalışmalar yapılmıştır.² Buna mukabil yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız çalışma dışında, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eserini inceleyen Türkçe literatür bulunmadığı sonucuna ulaştık. Buradan hareketle kaleme alınan bu çalışmanın amacı, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsiri bağlamında Fadl Hasan Abbas'ın Kur'an ilimlerine bakışını belirlemeye çalışmaktır. Bahsi geçen tefsir hakkında Türkiye'de müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması ve *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*'i Kur'an ilimleri açısından inceleyen Türkçe bir çalışmanın bulunmaması itibarıyla bu makalenin tefsir literatürüne katkı sunması düşünülmektedir.

1. Fadl Hasan Abbâs'ın Hayatı

Fadl Hasan Abbâs, ilme değer veren ve ilim ehline karşı muhabbet besleyen ve çocuklarının da ilim ve irfan sahibi olmasını arzu eden bir ailede dünyaya gelmiştir. Ebû Muhammed künyesiyle tanınan Fadl Abbâs'ın tam ismi Ebû Muhammed Fadl b. Hasan b. Ahmed Âli Abbâs es-Safûrî eş-Şâfi'î'dir. Filistin'in kuzeyinde yirmi beş köyü içine kapsayan Nâsıra şehrinin Safûriye beldesinde 1932'de (h. 1350) Ocak ayında doğmuştur.³

² Müfessirin hayatı, eserleri ve görüşleri üzerine Türkiye'de şu çalışmaların yapıldığını tespit ettik: Ahmet Mahmut Gözün, *Fadl Hasan Abbâs ve el-Belâğa Fünûnühâ ve Efnânühâ Adlı Eseri Bağlamında Me'ânî İlmine Dair Görüşleri* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Zafer Akyüz, *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019); Zafer Akyüz, "Belâgate Atılan İftiralar Fadl Hasan Abbâs'ın Yazdığı Reddiyeler", *Universal Journal of Theology* 4/2 (Aralık 2019); Zafer Akyüz, "Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri", *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019); Zafer Akyüz, "Fadl Hasan Abbâs'a Göre İ'câz ve Çeşitleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (Haziran 2020); Celalettin Divlekci, *Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerindeki Müşkil Meselelere Bakışı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020); Celalettin Divlekci, "Fadl Hasan Abbâs'a Göre Kur'an'ın Edebi/Beyânî İ'cazı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 391-416; Esmâ Akdemir, *Fadl Hasan Abbas'ın Kur'an İlimlerine Katkıları (İtkânü'l-Burhân'ın Burhân ve İtkân İle Karşılaştırması)* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Bakhtier Makhmudov, "Fadl Hasan Abbâs'ın "Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Mecîd" Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

³ Bk. Selîme b. Ali, *Mesleku Fadl Hasan Abbâs fî reddi's-şübühât min hilâli kitâbihi İtkânü'l-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (b.y. Câmia eş-Şehîd Hamma Lahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 7; Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* (Ammân: Cem'iyyetu'l-Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2017), I, ج; Zafer Akyüz, *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 59-60; Enghin Cherim, "Fadl Hasan Abbâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/445-446; Esmâ Akdemir, *Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerine Katkıları (İtkânü'l-Burhân'ın Burhân ve İtkân ile Karşılaştırılması)* (Siirt, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 14; Senâ Fadl Abbâs, *el-'Allâme ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs ve cuhûduhu fî t-tefsîr* (Ammân Dâru'l-Endülüs, 2014), 6.

İlme ve ilim ehline muhabbet besleyen ebeveyni, Fadl Abbâs'ın iyi bir eğitim alması, İslâm'a uygun bir hayat yaşaması, Kur'an'ı ezberleyip hayatına tatbik etmesi için çaba harcamıştır. Fadl Abbâs'ın eğitiminde Mısır'da el-Ezher Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan dayısı Yûsuf Abdurrezzâk el-Meşhedî de önemli rol oynamıştır.⁴

Gözleri görmemesine rağmen, Fadl Abbâs, daha küçük yaşlarında eğitimine başlamıştır.⁵ Babasının ve ilk hocası olan dayısının teşvik ve girişimleriyle, köylerindeki caminin müezzini Hafız Şeyh Ahmed el-Aylûtî'nin gözetiminde daha on yaşını bitirmeden elli bir günde hafızlığını tamamlamıştır.⁶ Hafızlığını bitirdikten sonra: "Usûlden mahrum kalan kimse vusulden men edilir." anlayışıyla usûl ilimlerine, "Kim metinleri ezberlerse değişik ilimleri elde eder." düşüncesiyle de fıkıh ilmine yönelmiş ve bir takım ilmî metinleri ezberlemiştir.⁷ Şâfiî fıkına ait *el-Ğâye ve't-takrîb*,⁸ farâiz ilmine dair *el-Ferâiz*,⁹ akâid ve kelâma dair *Cevheretü't-tevhîd*'i¹⁰ ve bazı hadis ve mantık metinlerini ezberlemiştir. Daha sonra da İbn Malik'in (ö. 672/1274) nahiv ile ilgili *Elfiyyesi*'ni¹¹ ezberlemeye başlamıştır. Fadl Abbâs bahsi geçen öğrenim faaliyetlerini Safûriye'de iken yapmıştır.¹²

1946'da Akkâ'ya giden Fadl Abbâs buradaki Ahmeddiyye¹³ medresesinde iki sene ilim tahsil etti. 1948 yılında el-Ezher'e giderek Kur'an ilimleri, tecvit ve kıraatle meşgul oldu. Muhammed Süleyman eş-Şendevîlî'den kıraat dersleri aldı, aşere ve takrîb okudu.¹⁴ Aynı yıl bu üniversitedeki Usûlû'd-Din Fakültesi'ne kayıt yaptıran Fadl Abbâs, 1952 yılında yirmi yaşında dönemin en genç öğrencisi olarak adı geçen fakülteden mezun oldu.¹⁵ 1952'de aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine başladı. Ancak babasının vefat ettiğine dair gelen haber üzerine 1953'te Lübnan'a¹⁶ ailesinin yanına dönmek zorunda kaldı. Ailenin en büyüğü olduğu için evin geçimini sağlaması gerekmektedir. Buna mukabil, bazı nedenlerle yaklaşık bir sene işsiz kalarak

⁴ Akyüz, *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri*, 60-61.

⁵ Cherim, "Fadl Hasan Abbâs", 445.

⁶ Ebû Mucâhid el-Abîdî. "Hivârun ilmiyyun ma'al-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs" (Erişim Tarihi 23.08.2022). <https://vb.tafsir.net/forum/-علمي-مع-الأستاذ-الدكتور-حوار-2294/القرآن-علوم-العلمي-للتفسير-وعلوم-القرآن-في-جامعة-اليرموك-القسم-العام-الملتقى-العلمي-للتفسير-وعلوم-القرآن-2294>.

⁷ Muhammed b. Yûsuf b. İsmail el-Hebîl el-Cûrânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs ve cuhûduhû fî't-tefsîr ve ulûmî'l-Kur'ân* (Ammân: Câmi'atü'l-Ulûmî'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2012), 21.

⁸ *et-Takrîb fî'l-fıkıh, Ğâyetü'l-ihtisâr* veya *el-Ğâye fî'l-ihtisâr* adlarıyla da bilinen eser Şâfiî fıkını özetleyen küçük bir risâledir. Bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/666-667.

⁹ 180 beyitten oluşan İslam miras hukukuna dair manzum bir risâledir. Ayrıntılı bilgi için bk. Murteza Bedir, "er-Rahbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/412-413.

¹⁰ 144 beyitten oluşan akâide dair manzum bir eserdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Emrullah Yüksel, "Cevheretü't-Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/457.

¹¹ Arap gramerine dair manzum bir eserdir. Detaylı bilgi için bk. Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 21/28.

¹² Ahmed Tâhir Ebû Ömer, "Kadim İlim Geleneğimizin Son Temsilcisi Prof. Dr. Fadl Hasen Abbâs", çev. Celallettin Divlekci, *Marife* 13/3 (2013), 206.

¹³ Cezzâr Ahmet Paşa el-Büşâkî tarafından inşa edilen bir medresedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fâtıma el-Vahş, *el-Medârisü'l-İslâmiyye ve'l-vataniyye fî Filistîn* (Amman, y.y. 2011), 249.

¹⁴ Senâ Fadl Abbâs, *el-'Allâme ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 7.

¹⁵ Cûrânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 23.

¹⁶ 1948'de İsrail Devletinin kuruluşu ve I. Arap-İsrail savaşı nedeniyle ailesi temmuz ayında Lübnan'a göç etmek zorunda kalır. Bk. Senâ Fadl Abbâs, *el-'Allâme ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 7.

çeşitli sıkıntılar çekti.¹⁷ 1954-1956 yılları arasında Lübnan'daki Seydâ kentinde Vakıflar Dairesinde çalıştı. 1965 yılına kadar yaklaşık on sene Filistin Diyanet İşleri Başkanlığında görev yaptı. Aynı senede bazı nedenlerden dolayı Lübnan'ı terk etmek zorunda kalıp Ürdün'e geçti. Yaklaşık bir sene Amman Vakıf Müdürlüğü'ne bağlı camilerde vaiz olarak görev yaptı. 1966 yılında Lüveybede bölgesindeki Şeriat Fakültesi'ne öğretim görevlisi olarak tayin edildi.¹⁸ Yarı kalan yüksek lisans eğitimini 1967 yılında bitirdi. 1972'de Mısır müftüsü Muhammed Seyyid et-Tantâvî'nin danışmanlığında *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-asri'l-hadîs fi Mısır ve Sûriye* başlıklı doktora tezini tamamladı.¹⁹ 1975-1978 yılları arası Abu Dabi'de Vakıflar Bakanlığı bünyesinde irşat ve vaaz görevlerinde bulundu. 1978'den 2002 yılına kadar Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde; 2002'den 2007 yılına kadar da Yermük Üniversitesi'nde çalıştı. Doktora bölümünde öğrenci yetiştirmek üzere 2008'de Amman'daki İslâmî İlimler Üniversitesi'ne tayin edildi ve hayatının sonuna kadar bu görevine devam etti.²⁰ 2011 yılında 9 Şubat Çarşamba günü umreye gitmek için yola çıkarken rahatsızlandı ve yetmiş dokuz yaşında vefat etti.²¹

2. Fadl Hasan Abbâs'ın Eserleri

Tüm hayatını ilim yoluna harcayan Fadl Abbâs, İslâmî ilimlerin geneline vâkıf bir âlimdi. Ağırlıklı olarak Kur'an ilimleri, tefsir ve belâgat alanlarında insanların faydalanması için birtakım eserler bıraktı. Fadl Abbâs'ın eserleri hem muhtevası hem de metodu bakımından çok beğenilmiştir. Nitekim aşağıda listesini sunacağımız eserlerinden bir kısmı Arap ülkelerindeki bazı üniversite ve enstitülerde ders kitabı olarak okutulmakta, yüksek lisans ve doktora talebelerine kaynaklık etmektedir.

1.1. Kur'an İlimleri, Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi Alanındaki Eserleri: *İtkânu'l-burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, Kasasu'l-Kur'âni'l-kerîm: sıdku hasenin ve sümüvvü hedefîn, irhâfu hissin ve tehzîbu nefis, İ'câzu'l-Kur'âni'l-kerîm, İ'câzu'l-Kur'âni'l-mecîd: dirâse fi târîhi'l-i'câz ve cuhûdi'l-ulemâi'l-akdemîn ve'l-muhdesîn, Kazâyâ Kur'âniyye fi mevsû'ati'l-Brîtâniyye, el-Kirââtü'l-Kur'âniyye ve mâ yete'allaku bihâ, Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân: muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân, et-Tilâve ve't-tecvîd, İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-asri'l-hadîs fi Mısır ve Sûriye,*²² *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn: esâsiyyâtuhû ve't-ticâhâtuhû ve menâhicuhû fi'l-'asri'l-hadîs.*²³

¹⁷ Ebû Ömer, “Kadim İlim Geleneğimizin Son Temsilcisi Prof. Dr. Fadl Hasan Abbâs”, 206; Cûrânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 24.

¹⁸ Cûrânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 25.

¹⁹ Hidayet Aydar, “Ürdün Üniversitelerinde Tefsir Alanında Yapılan Çalışmalar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (2003), 27; Cûrânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 26.

²⁰ Efnân Muhammed Adnân Şerîf eş-Şeyh, *el-Kıssatu'l-Kur'âniyye inde's-Şeyh Fadl Abbâs*, (Amman: Câmî'atü'l-Ülûmî'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2015), 9; Cherim, “Fadl Hasan Abbâs”, 445.

²¹ Efnân Muhammed, *el-Kıssatu'l-Kur'âniyye inde's-Şeyh Fadl Abbâs*, 9.

²² Hayatı hakkında bilgi verirken de belirttiğimiz üzere, Fadl Hasan Abbas'ın doktora tezidir.

²³ Müellifin 2016'da neşredilen bu eseri *et-Tefsîr: esâsiyyâtuhû ve ittîcâhâtuhû* adlı kitabının (Ammân 2005) bir tür devamı ve geliştirilmiş hali niteliğindedir. Toplamda üç ciltten oluşan *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn: esâsiyyâtuhû ve't-ticâhâtuhû ve menâhicuhû fi'l-'asri'l-hadîs* adlı kitabın ilk cildi “et-Tefsîr: Esâsiyyâtuhû ve İttîcâhâtuhû” alt başlığını taşımakta olup aynı ad altında 2005'te yayımlanan kitabın muhtevasıyla aynıdır. İkinci ve üçüncü ciltler ise “el-Müfessirûn: Medârisuhum ve Menâhicuhum” alt başlığını taşımakta olup ikinci

1.2. Tefsirleri: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd, et-Tefsîru'l-menhecî li-suveri'l-Fâtîha ve'l-Bakara ve Âl-i İmrân ve'n-Nisâ*".

1.3. Belâgat Alanındaki Kitapları: *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ: 'ilmü'l-me'ânî, el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ: 'İlmü'l-beyân ve'l-bedî', el-Belâgatu'l-müfterâ 'aleyhâ beyne'l-asâle ve't-tebe'yye, Esâlîbü'l-beyân, Letâifu'l-mennân ve ravâi'u'l-beyân fî nefyi'z-ziyâde ve'l-hazf fi'l-Kur'ân*.²⁴

1.4. Fıkıh Alanındaki Kitapları: *et-Tavdîh fî salâteyi't-terâvîh ve't-tesâbîh, et-Tibyân ve'l-ithâf fî ahkâmî's-sıyâm ve'l-i'tikâf, Envâru'l-mışkât fî ahkâmî'z-zekât, el-Vecîz min fıkhi'l-'ibâdât, Fikhunâ beyne't-tesellut ve't-tevassut, el-İsrâ' ve'l-mi'râc: dürrûs ve nefehât, el-Ahvâlü's-şahsiyye*.

1.5. Ahlakla İlgili Kitapları: *Humâsiyyât muhtâre fî tehzîbi'n-nefsi'l-emmâre*.

1.6. Hakemli Dergilerde Yayınlanmış Çalışmaları: "Beyânu i'câzi'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Hattâbî", "İ'câzu'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Bâkillânî", "en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân li'r-Rummânî", "Kaziyetü't-tekrâr fî Kitâbillâh", "Şubuhât havle'l-kırââtî'l-Kur'âniyye", "el-Kelimâtü'l-Kur'âniyye ve eserühâ fî'd-dirâsâtil'l-lügaviyye", "Eserü'l-lugati'l-'Arabiyye fî tezevvuki me'âni'l-Kur'âni'l-kerîm ve fehmi", "Müfredâtu'l-Kur'âni'l-kerîm mazharun min mazâhiri i'câzih", "ed-Duktûr Bintü's-Şâtî'î ve'l-beyânu'l-Kur'âniyye", "Şubuhât havle neş'eti't-tefsîr", "Selâmetü'l-harf mine'z-ziyâde ve'l-hazf", "Kaziyetü'z-zevâid fî Kitâbillâhi Teâlâ", "el-Kırâatu'l-Kur'âniyye mine'l-vecheti'l-belâgiyye".

1.7. Tamamlanmamış Eserleri: *Mecâlisu't-terâvîh, Keşfu'l-lisâm an nahvi İbni Hişâm, İ'câzu'l-Kur'âni'l-mecîd, el-Müteşâbihu'l-lafzî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*.²⁵

3. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eser Hakkında Genel Bilgi

Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd Fadl Hasan Abbâs tarafından bizzat el ile yazılmış bir tefsir değildir. Fadl Hasan, Kur'an'ın içermiş olduğu tüm güzellikleri umuma açıklamak için modern teknoloji araçlarını kullanmaya hırslıydı. Kur'an-ı Kerim'i ilk defa 1971'de Ürdün radyosunda canlı yayın yaparak 400 bölümde yaklaşık olarak yüz saatte tefsir etmiştir. Her bölüm on beş dakika civarında sürmüştür.²⁶ Yayın Ürdün başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinde de yayınlanmıştır. Radyoda yayınlanan bu tefsir, müfessirin Kur'an'ı kolay bir üslupla, anlaşılır şekilde akıcı bir dille tefsir etmesi nedeniyle dinleyicileri etkilemiş ve çok beğenilmiştir. Uzun bir süre

ciltte modern dönem tefsir yönelişleri ve bu yönelişlerin önemli temsilcileriyle eserleri, üçüncü ciltte ise modern dönemin önemli müfessirleri ele alınmıştır. Bilgi için bk. Makmudov, *Fadl Hasan Abbâs'ın Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinin Tefsir İlmî Açısından Tahlili*, 21.

²⁴ Zafer Akyüz, "Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri", *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019), 87-101.

²⁵ Fadl Hasan Abbas'ın eserleriyle ilgili olarak bk. Cürânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 55; Zafer Akyüz, *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri*, 119-125; Divlekci, *Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerindeki Müşkil Meselelere Bakışı*, 27-46; Bakhtier Makmudov, *Fadl Hasan Abbâs'ın "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd" Adlı Eserinin Tefsir İlmî Açısından Tahlili*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 18-25; Cemâl Mahmûd Ebû Hassân. "Ulemâu min vatânî: ed-Duktûr eş-Şeyh Fadl Hasan Abbâs". (Erişim Tarihi 09.01.2023), <http://alrai.com/article/10397719>

²⁶ Fadl Hasan Abbâs, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn: esâsiyyâtuhû ve't-ticâhâtuhû ve menâhicuhû fi'l-'asri'l-hadîs* (Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2016), 1/206; Cürânî, *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 228.

sonra, değinilmesi gereken bazı mühim konuları ele almak, değinmediği meselelere temas etmek gibi amaçlarla Kur'an'ı baştan sona yeniden tefsir etmeye karar vermiştir.²⁷

Fadl Abbâs 2007-2008 yıllar arasında Kur'an-ı Kerim'i ikinci defa Ürdün'de "Hayat FM"de her bölüm 20 dakika sürmek üzere 452 bölümde ve toplamda 150 saatten fazla bir süreyi kapsayacak şekilde canlı yayında yeniden tefsir etmiştir.²⁸ Fadl Abbâs vefat ettikten sonra radyo yöneticileri tüm Müslümanların istifade etmesi için onun ses kaydını kitap haline getirme konusunda "el-Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm" derneğine teklifte bulunmuşlardır.²⁹ Dernek, müfessirin tefsir ve Kur'an ilimleri alanında mütchassis öğrencilerinden bir heyet oluşturmuştur. Heyet 2012'de "Merkezü Fadl Hasan Abbâs Li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye" isminde bir araştırma merkezi kurmuştur.³⁰ Daha sonra bu heyet Fadl Hasan'ın "Hayat FM"de kaydedilen tefsirini titiz bir şekilde inceleyerek yazıya aktarmıştır. Ses kaydından aktarılan tefsir ilk defa 2017 yılında *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adıyla Amman'da basılmıştır. Kitap beş cilt hâlinde olup toplamda 2960 sayfadır.³¹

Fadl Abbâs Kur'an âyetlerini tefsir ederken nahiv ve sarf gibi dil kurallarına ve belâgat inceliklerine önem vermiştir. Dildeki furûk denilen benzer kelimelerin anlam inceliklerine, âyetlerin işaret ettiği ince manalara değinmiştir. Fadl Abbâs'ın tefsirinde yer verdiği bilgiler sadece diğer tefsirlerden nakillerden ibaret değildir. Nitekim Fadl Abbâs, önceki müfessirlerin görüşlerini de yer yer aktarmakla birlikte, bunlar arasında tercihte bulunması ve kendi yorum ve açıklamalarına yer vermesi itibarıyla eserine bir tür özgünlük kazandırmıştır. Tefsirinde en çok üzerinde durduğu konulardan biri, israiliyat kaynaklı asılsız rivayetlere; Yahudi, ateist ve misyonerlerin uydurduğu bilgilere karşı dikkat edilmesi gerektiğidir.

Fadl Abbâs tefsirinde genel olarak şu konuları ele almıştır: *Kur'an'ın fazileti, sûrelerin isimlendirilmesi ve ihtiva ettiği konular, sûreler arasındaki münasebet, sûre ve âyetlerin sebebi nüzûlu ile ilgili asılsız ve uydurma sözlere karşı cevaplar, sûre ve âyetlerin Mekki Medenî oluşu, tefsir âlimleri arasında meydana gelen farklı görüşleri tercih etmesi veya reddetmesi, dil ile ilgili konular; dil kuralları ve incelikleri, nahiv, sarf, belâgat, eşanlamlı ve çokanlamlı lafızlar ve Kur'an'ın Arapça olarak indirilişinin hikmeti, Kur'an ve sünnette hakkında hiçbir bilgi ve-rilmeyen mübhem lafızlar ve kelâmî konularda susmak gerektiği, israilî bilgilerden uzak olmak, Kur'an kıraatleri, vakıf ve ibtidâ meseleleri, fikhî konular, Kur'an'ın Müslümanların hayatındaki konumu, Kur'an âyetleriyle zamanımızda yaşanan olaylar arasında bir bağ kurmak, ilmi tefsirle ilgili zikredilmesi gereken konular vb.*

Her müfessirin Kur'an âyetlerini tefsir ederken kendine özgü bir metodu olduğu gibi Fadl Abbâs'ın da kendine ait bir metodu vardır. Her sûrenin kendine ait üslup ve kimliğinin bulunduğu düşüncesinden hareket eden Fadl Abbâs, tefsirini yapacağı sûrelerin ilk olarak üslûbu ve kimliği hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca sûreyi kısımlara ayırmış, anlam bakımından birbiriyle irtibatlı âyetleri belirtmiş ve tefsir yaparken şu aşamaları izlemiştir: Kur'an'ı

²⁷ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/11.

²⁸ Senâ Fadl Abbâs, *el-'Allâme ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs*, 13.

²⁹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/ب.

³⁰ Cherim, "Fadl Hasan Abbâs", 445-446.

³¹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/ب.

Kur'an'la tefsir etmek, Kur'an'ı sünnet ile tefsir etmek, Kur'an'ı dil malzemesi ile tefsir etmek ve Kur'an'ı rey ve âlimlerin içtihadı ile tefsir etmek.

Fadl Abbâs tüm bunların yanı sıra tefsirin güvenilir ve sağlam olması için bazı şartların olmazsa olmaz olduğunu, sağlam bir tefsirin bunlarsız meydana gelmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Söz konusu şartlar şunlardır:

Me'sûr: Fadl Abbâs, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen ve senedi sabit olan rivayetlerin tefsirde dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir.

Lügat: Müfessir, Arap dili kurallarına uymayan tefsirlerin isabetli olmayacağı kanaatinde dir.

Siyak ve sibak: Müfessire göre, âyetlerin siyak sibakıyla, diğer bir ifadeyle, bulunduğu metinsel bağlamıyla uyuşmayan izahların kabul edilmemesi gerekmektedir.³²

Fadl Abbâs'ın hayatı, eserleri ve *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eseri hakkında genel bilgiler aktardıktan sonra müfessirin bahsi geçen eseri bağlamında³³ Kur'an ilimlerine olan bakışını ortaya koymak için söz konusu ilmin kapsamına giren belli başlı konuları başlıklar halinde incelemeye geçebiliriz.

4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserde Kur'an İlimleri

4.1. Nâsîh ve Mensûh

Nesh meselesi daha önceki dönemlerde olduğu gibi son dönemlerde de tartışılan konulardan biridir. Sözlükte gidermek, ortadan kaldırmak, izale etmek, iptal etmek, silmek vb. anlamları taşıyan nesh kelimesi, ıstılahta çeşitli tanımlar yapılsa da ortak anlamı *şer'î bir hükmü, sonradan gelen başka bir şer'î delille ortadan kaldırmak*.³⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Konuyla ilgili yapılan tanımlara bakıldığında nesih, kısaca, Kur'an-ı Kerim'de veya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde geçmiş olan herhangi bir hükmün yerine yeni bir hükmün gelmesi olarak özetlenebilir.³⁵

Fadl Abbâs, tefsirinde bu konuyu geniş bir şekilde ele almamıştır. Ancak nesh meselesini *İtkânu'l-Burhân* ile *Gizâu'l-cenân* adlı eserlerinde geniş bir şekilde incelemiştir. Eserlerinde neshin sözlük ve ıstılâhî anlamlarından, çeşitlerinden, hükümlerinden ve hikmetlerinden, nesh ve tahsis arasındaki fark, neshi bilmenin yolları, âyetin âyet ile veya âyetin sünnet ile neshedilmesi, neshi kabul edenlerin ve etmeyenlerin görüşleri ve her iki tarafın öne sürdüğü

³² Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/4-5.

³³ Celalettin Divlekci, *Fadl Hasen Abbâs'ın Kur'an İlimlerindeki Müşkil Meselelere Bakışı* adlı çalışmasında, daha ziyade ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili eserleri bağlamında Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an ilimlerindeki müşkil meselelere bakışını incelemiştir. Bk. Divlekci, *Fadl Hasen Abbâs'ın Kur'an İlimlerindeki Müşkil Meselelere Bakışı*, 51-329.

³⁴ Nûreddîn İtr, *'Ulûmü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimaşk: Dâru'l-Minhâc, 2021), 131; Mustafa Said el-Hın, *el-Kâfi'l-vâfi* (Dimaşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2017), 338; Ebü'l-Hüseyn Ahmet b. Fâris b. Zekerîyya, *Mekâyisü'l-luğa* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 897; Ebu'l Bekâ Mûsa el-Kefevî, *el-Külliyât* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2014), 764; Saîd Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (İstanbul: Hikmetevi, 2021), 87-88; Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/579.

³⁵ M. Zeki Duman, "Kur'an-ı Kerim'de Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri", *Bilimname* 17 (2009), 30.

deliller gibi daha ziyade teorik konulardan bahsetmektedir. Müfessir, nâsih-mensûhu bilmenin Kur'an'ın doğru anlaşılmasında büyük rol oynadığını dile getirerek hadis, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü ilmiyle uğraşan âlimlerin bu ilme önem verdiklerini belirtmiştir. Kur'an ilimleri alanında derinleşen âlimlerin konunun fazla detaylarına ve inceliklerine girmeden ana hatlarıyla uğraştıklarını dile getirmiştir. Kendisinin de bu âlimlerin metotlarını takip edip meseleyi ana hatlarıyla ele alacağını söylemiştir.³⁶

Müfessir, neshin Kur'an-ı Kerim'de sabit olduğunu, sahabenin de neshin varlığını kabul ettiğini, kendisinin de neshi kabul edenler arasında yer aldığını belirtmiştir. Bilindiği üzere, neshi kabul edenler arasında tartışılan konulardan biri de neshedilen âyetlerin sayısıdır. Kimileri 300 veya bundan daha çok, kimileri de beş âyetin mensuh olduğunu dile getirmiştir. Fadl Abbâs kimilerinin ise Kur'an'ın tamamının nâsih veya mensûh olduğunu, nesh konusunun şartlarına uygun olmayacak şekilde neshedilmesi makbul görülmeven âyetlerin mensûh olduğunu öne sürmek suretiyle bu konuda ölçüyü aştıklarını belirtmiştir.³⁷ Fadl Abbâs ise inceleme ve araştırmalar neticesinde mensûh âyetlerin sayısının az olduğu kanaatine ulaşmıştır.³⁸

Daha önce söylediğimiz üzere müfessir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd*'de diğer eserlerindeki gibi nesh konusunu teferruatlı ele almamıştır. Sadece “Şu veya bu âyet neshedilmiştir.”, “Kimilerine göre bu âyet mensuktur, ama bu âyetin mensûh sayılmaması daha isabetlidir.” gibi ifadeleri kullanmaktadır. Örneğin, bazı âlimlerin Enfâl sûresinin 66. âyetinin³⁹ 65. ayeti⁴⁰ neshedip neshetmediğine dair görüşlerini aktarmıştır. Sonunda da kendi bilgi ve değerlendirmesi neticesinde söz konusu âyetin bir önceki âyeti neshettiğini söylemiştir.⁴¹ Ancak 65. ayette bir hükmün değil, bir teşvikin söz konusu olduğunu, benzer şekilde 66. ayette de bir hüküm değil, müminlere rehavete kapıldıkları yönünde bir uyarının yapıldığını söyleyerek bu âyetler arasında neshin bulunmadığını dile getirenler de vardır.⁴²

4.2. Muhkem ve Müteşâbih

Kur'an ilimleri bünyesinde ele alınan hususlardan biri de muhkem ve müteşâbih konusudur. Müteşâbih, “anlam yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük

³⁶ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânu'l-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Ammân: Dâru'l-Furkân, 1997), 2/9; Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân: muhâdarât fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2007), 201.

³⁷ Bk. Fadl Hasan Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, 2/24-25.

³⁸ Bk. Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 210.

³⁹ “Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafıfletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.”

⁴⁰ “Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur.”

⁴¹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2:865.

⁴² Duman, “Kur'an-ı Kerim'de Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri”, 42-44.

bulunan lafız veya sözü” ifade eder. Muhkem ise “mana yönünden başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı nas” demektir.⁴³

Fadl Abbâs’ın, söz konusu iki kelimenin sözlük ve ıstılâhî anlamları hakkında bilgi verdiği ve bu çerçevede değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Muhkem kelimesinin ح ك م harflerinden türemiş olup “menetmek” ve “engellemek” gibi anlamlar taşıdığını söylemiştir. Sözelimi herhangi bir hayvanı yönlendirmek veya zararından korunmak için ağzına takılan gеме الحَكْمَة denilir.⁴⁴ Muhkem kelimesi “sağlam”, “sağlam kılınmış” manalarını da içermektedir. Fadl Abbâs, Hûd 11/1. âyetinde, Kur’an’ın muhkem bir kitap olarak nitelendirilmesinin,⁴⁵ Kur’an’ın her türlü karışıklık, kusur, eksiklik ve düzensizlikten uzak olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca ilgili âyetin Kur’an üzerinde tefekkür edip onu hayatında tatbik eden kimseleri haktan sapmaktan, her türlü çirkin ve kötülüklerden koruyacağına işaret ettiğini dile getirmiştir.⁴⁶ Fadl Abbâs, Zümer 39/23. âyette⁴⁷ Kur’an-ı Kerim’in tamamının müteşâbih olarak nitelendirilmesinin Kur’an âyetlerinin fesahat, belâgat, i’caz, nazım, zarafet, hikmet ve hüküm yönleriyle birbirine benzemesi anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴⁸

Muhkem ve müteşâbih ile ilgili “muhkem, manası açık olup insanlar tarafından bilinen âyetler, müteşâbih ise manasını Allah’tan başka kimsenin bilmediği âyetlerdir.” şeklindeki tanımların doğru olmadığını belirtmiştir.⁴⁹ Kendisinin tercih ettiği ve doğru olduğunu düşündüğü tanım şöyledir: “Muhkem, manası açık ve net olup hakkında insanların ihtilaf etmediği âyetlerdir; müteşâbih ise manası kapalı olup hakkında insanların ihtilaf ettikleri âyetlerdir.”⁵⁰ “Manası ancak Allah’a ait olup kimsenin hiç bilemediği âyetler” şeklindeki tanımı kabul etmemesinin gerekçeleri olarak şu soruları yöneltir: Allah Kur’an’ı niye indirdi? İnsanlara manası açık olmayan âyetler niye indirilsin ki? Oysa Allah Kur’an’ın her âyetini insanların anlaması, düşünüp öğüt alması⁵¹ ve amel etmesi için indirdiğini ifade etmektedir.⁵² Dolayısıyla müellif, müteşâbih âyetlerin insanların düşünüp tedebbür etmeleri için Kur’an’da bulunduğunu söylemiştir.⁵³ Eğer

⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204; Benzer tanımlar için bk. İtr, ‘Ulûmü’l-Kur’âni’l-Kerîm, 122; Ebü’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmü’l-Kur’ân* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 3/5; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hüseynî el-Hanefî, *et-Ta’rîfât* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2018), 288.

⁴⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu’l-cenân bi-semeri’l-cinân*, 189.

⁴⁵ *“Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır.”*

⁴⁶ Bk. Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 4/1809; 1/253; Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu’l-cenân bi-semeri’l-cinân*, 189-190.

⁴⁷ *“اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابِي تَفْشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ”* Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”

⁴⁸ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/253, 4/2055; Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü’l-Burhân*, 1/485-486.

⁴⁹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/253.

⁵⁰ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/254.

⁵¹ Sâd, 38/29.

⁵² Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/253.

⁵³ Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu’l-cenân bi-semeri’l-cinân*, 199-200.

Kur'an'ın hepsi muhkem (manası apaçık) olsaydı tedebbüre ve tefekküre ihtiyaç duyulmazdı.⁵⁴ Sonuç olarak müellifin görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz: Muhkem, anlaşılması için harici delillere ihtiyaç duymayan âyetler; müteşâbihler ise ilimde derinleşenlerin söz konusu âyetler üzerinde düşünerek harici delillere başvurmaları neticesinde Allah'ın belli bir ölçüde öğrettiği şeylerdir.⁵⁵ Yani, müteşâbih âyetlerin manasını, muradını ve künhünü Allah'ın kendisi en iyi bilir. İlimde derinleşen ve belli bir seviyeye ulaşan müctehid âlimler ise Allah'ın öğrettiği ölçüde müteşâbihleri anlayabilir. Nitekim Fadl Abbâs, Rahman sûresinin 27. âyetinde geçen وَجْهُ الرَّحْمَنِ الْكَرِيمِ ve Tâhâ sûresinin 5. âyetindeki عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى gibi ifadeleri tefsir ederken, “Allah ve Hz. Peygamber (s.a.v.) herhangi bir bilgi vermediğine göre bu sıfatlar zatının celâline lâyıktır.” diyerek konuyu Allah'a havale etmektedir.⁵⁶ Bu âyetlerle ilgili olarak müfessirin yaptığı izahın, müteşâbihlerin tevili bağlamında yukarıda kendisinden aktardığımız “İnsanlara manası açık olmayan âyetler niye indirilsin?” gibi sorularla ve “müteşâbih âyetlerin insanların düşünüp tedebbür etmeleri için Kur'an'da bulunduğu” düşüncesiyle çeliştiğini söylemek mümkündür. Görünen o ki müfessir müteşâbihlerin tevili konusunda benimsediği temel ilkeye rağmen, bahsi geçen âyetlerdeki Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olarak tevil cihetine gitmek yerine, zahire bağlı kalmayı tercih etmiştir.

4.3. İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câz sözlükte “aciz kalmak, gücü yetmemek, yetersiz kalmak”⁵⁷ gibi manaları taşımakta olan ‘aceze kökünden türemiştir. عجز kelimesi ifal ve tefil kalıplarında kullanıldığında âciz bırakmak anlamına gelir.⁵⁸ Kur'an, nazil olduğu günden bu yana tüm insanları benzerini getirmekten âciz bırakmıştır. İslam âlimleri Kur'an'ın i'cazıyla ilgili çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bu eserleri ve Kur'an'ın i'caz yönünü konu edinen ilim dalına i'câzu'l-Kur'ân denilmektedir.

İ'câzü'l-Kur'ân alanında yaptığı çalışmalar ile Fadl Hasan Abbâs'ın bu alana önemli katkılar sunduğunu söylemek mümkündür. Müellifin i'caz alanına katkısını *İ'câzu'l-Kur'âni'l-mecîd: dirâse fî târîhi 'l-i'câz ve cuhûdi'l-ulemâi'l-akdemîn ve'l-muhdesîn, İ'câzu'l-Kur'âni'l-kerîm* gibi eserleri ortaya koymaktadır.⁵⁹ Fadl Abbâs'ın bu alandaki eserleri, onun güçlü analizi, orijinal fikri, akıcı üslubu ve Kur'an'ın i'cazına yönelik asılsız iftiralara karşı ciddi tartışmaları ile farklılığını göstermektedir. Müellifin i'caz alanındaki görüş ve yaklaşımları ile ilgili daha önce bazı çalışmalar⁶⁰ yapıldığı için burada *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsirinden bazı örnekleri aktarmakla yetinmek istiyoruz.

Müfessir Nisa sûresinin tefsirine başlamadan önce Kur'an'ın i'caz yönlerine değinmektedir. Bu çerçevede Kur'an'da âyet ve sûrelerin tertibi, kelimelerin sıralanışı ve Allah tarafından

⁵⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/254.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 191-198; Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/255.

⁵⁶ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2/741; 3/1123; 3/1388; 4/1757; 5/2324.

⁵⁷ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-luğa* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 640.

⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 547-548.

⁵⁹ Fadl Abbâs'ın iki eseriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Zafer Akyüz, *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri*, 119-125.

⁶⁰ Akdemir, *Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerine Katkıları*, 75-81; Zafer Akyüz, “Fadl Hasan Abbâs'a Göre İ'câz ve Çeşitleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020); Divlekci, “Fadl Hasan Abbâs'a Göre Kur'an'ın Edebî/Beyânî İ'cazı”, 394-418.

seçilmesi gibi hususiyetlerin bu kitabın i‘câz yönünün göstergelerinden olduğunu belirtmektedir. Mesela, Kur’an Fâtiha sûresi ile başlanmaktadır. Bu sûre Kur’an-ı Kerim muhtevasını genel olarak içermektedir. Fatiha sûresinin muhtevasını da Kur’an-ı Kerim detaylı bir şekilde açıklamaktadır.⁶¹ Ondan sonra Bakara sûresi gelmekte olup bizlere Yahudi ve münafıklara karşı nasıl davranmamız gerektiğinin yanı sıra birtakım şer’î hüküm ve sorumlulukları beyan etmektedir. Mushaf sırasına göre üçüncü sûre Âl-i İmrân sûresidir. Bu sûrede ise Müslümanların gayrimüslimler ile olan muamelelerinin nasıl olacağı üzerinde durulmakta, onlarla yakın dostluk kurmak ve özellikle askeri ve stratejik konulardaki sırlarımızı onlara açmamak gerektiği belirtilmektedir. Akabinde Nisâ sûresi gelmektedir. Bu sûre bir Müslümanın Müslüman kardeşleri ile davranışları, toplumsal ilişkileri, akrabalar arasında miras taksimi, hanımlar ile muamele vb. önemli konuları ihtiva etmektedir. Fadl Abbâs, sûrelerin tertibi ile ilgili şunları dile getirmiştir: “Nisa sûresi Kur’an’ın ilk yarısındaki dördüncü sûredir. Sûre insanoğlunun yaratılmasından yani başlangıcından bahsetmektedir. Kur’an’ın ikinci yarısının dördüncü sûresi olan Hac sûresi ise insanoğlunun nihayetinden yani Kıyamet gününden bahsetmektedir.”⁶² Müfessir bu tür incelemler üzerinde durarak Kur’an’ın üslup, lügat, nazım, beyân, nefisleri terbiye etme, teşrî’ yani kanun koyma, kevnî âyetlerin kâinata dair bilgilere işaret etmesi vb. yönleriyle mucize bir kitap olduğunu söylemektedir.

4.4. Esbâb-ı Nüzûl

Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) bir âyetin veya âyet grubunun ya da bir sûrenin tamamının indirilmesine neden olan olay, durum ya da sorulara esbâb-ı nuzûl denir.⁶³ Bu arada belirtmek gerekir ki herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan indirilen sûre ve âyetler de vardır, hatta bunlar çoğunluktadır.⁶⁴ Nüzûl sebepleri, âyetlerin maksadı ve tarihi bağlamı hakkında bilgi sahibi olmaya yardımcı olur, dolayısıyla Kur’an’ın daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Esbâb-ı nüzûlun Kur’an ilimleri arasında önemli bir yere sahip olması da bu itibardır.⁶⁵

Fadl Abbâs da *İtkânu’l-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* adlı eserinde konunun genel tanımı, bu ilmin önemi, ehemmiyeti, esbâb-ı nüzûlün kabul edilmesi için bazı şartların gerekli olduğu, bu ilmi bilmenin hikmet ve faydaları vb. konuları ele almıştır. Müfessir sûre ve âyetlerin nüzûlü ile ilgili anlatılan olayların Hiz. Muhammed’in (s.a.v.) yaşadığı dönemde vuku bulması gerektiğini belirterek, onun risâletinden önce veya sonra vuku bulan olayların esbâb-ı nüzûlden sayılmadığını savunmuştur. Buna örnek olarak Eshâb-ı Kehf, Medyen halkı, Fil olayı vb. olayların Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) döneminden önce vuku bulduğu için esbâb-ı nüzûlden sayılmadığını ifade etmiştir.⁶⁶

⁶¹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/8.

⁶² Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/357-359, 507.

⁶³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1995), 1/89; benzer tanımlar için bk. Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 71-72; Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 21/360.

⁶⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 135.

⁶⁵ Bk. Fadl Hasan Abbâs, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, 1/157; Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu’l-cenân bi-semeri’l-cinân*, 134-143; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 136; Celâlüd’-Dîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2004), 1/108.

⁶⁶ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânu’l-Burhân*, 1/253-254.

Müellif, radyoda canlı yayında zamanın sınırlı olması nedeniyle *İtkânü'l-Burhân* adlı eserinde yaptığının aksine, tefsirinde bu konuda çok fazla detaylara girmemiştir. İlk olarak tefsirini yapacağı sûre veya âyetlerin nüzûl sebeplerini anlatmıştır. Hakkında sağlam rivayetler varsa onları aktaran Fadl Abbâs, sahih olmayan veya asılsız rivayetler konusunda dikkatli davranılması gerektiğini dile getirmiştir. Bununla ilgili Fadl Abbâs, Tevbe sûresinin 113. âyetini tefsir ederken şunlara dikkat çekmiştir. “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.”⁶⁷

Müfessir, bu âyet ile ilgili olarak müfessirlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Ebu Talib'in bağışlanması için dua etmesi sebebiyle indigini söylediklerini zikretmiştir. O, bu görüşün tartışmaya açık olduğunu, dolayısıyla araştırılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Ebu Talib, Mekke'de vefat etmişti. Bu sûre ise Medine'de inmiştir. Bu bilgilerden yola çıkan Fadl Abbâs, âyetin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası hakkında dua etmesiyle değil, müminlerin vefat eden yakınlarının bağışlanması için dua etmeleri ile alakalı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Müfessir Hucurât sûresinin 6. âyeti⁶⁹ ile ilgili olarak ise şunları ifade etmektedir: “Çoğu müfessir söz konusu âyetin Velîd b. Ukbe'nin Benî Mustalik kabilesine sadaka ve zekât toplamak için gönderilmesi ve Velîd'in Allah Resulüne (s.a.v.) gelerek kabile mensuplarının kendisini öldürmek istediklerini söylemesi üzerine nâzil olduğunu zikretmiştir. Bu olayın âyetin inişine sebep olduğuna dair âlimler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Zira Allah'ın, Peygamberini (s.a.v.) her şeyden haberdar edeceğini bütün sahabîler bilirdi. Dolayısıyla nasıl olur da Allah'a ve Peygamberine (s.a.v.) iman eden kimse Allah'ın kendi Peygamberini (s.a.v.) her şeyden haberdar edeceğini bildiği halde yalan söyler?”⁷⁰

Aktardığımız bu değerlendirme, Fadl Abbâs'ın sebep-i nüzûl rivayetlerinin daha titiz bir incelemeye tabi tutulması gerektiği kanaatinde olduğunu göstermektedir. Müellifin sebep-i nüzûl konusunda sahih rivayetlere başvurulması ve asılsız rivayetler konusunda dikkatli davranılması gerektiği yönündeki hassasiyeti, âyetlerin doğru anlaşılması açısından yerinde bir yaklaşımdır. Zira âyetlerin tarihsel bağlamının doğru olarak tespit edilmesine katkı sunacağı veya edilmemesine yol açacağı göz önünde bulundurulduğunda nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin sahih olması önem arz etmektedir. Buna mukabil, Fadl Abbâs'ın Hucurât sûresi 6. âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili anlatılan olaya dair değerlendirmelerinin rivayetlerin sıhhati açısından değil, bir tür akıl yürütmeye dayandığı ve tartışmaya açık olduğu⁷¹ anlaşılmaktadır. Rivayetlerin akıl süzgecinden geçirilmesi faydalı bir yaklaşımdır. Ancak yapılan aklî tenkidin sağlam zemin üzerine temellendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca senet tenkidini ihmal etmemek de bu noktada önemlidir.

⁶⁷ Sâd, 9/113.

⁶⁸ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2/960-961.

⁶⁹ Âyetin Türkçe anlamı şu şekildedir: “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın”.

⁷⁰ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 5/2255; 2/835, 937-938.

⁷¹ Hucurât 49/6. âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak kaynaklardaki rivayetler ve konunun değerlendirmesi için bk. Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 162-174.

4.5. Sûrelerin Mekkî Medenî Olması

Bilindiği üzere 114 sûreyi içeren Kur'an-ı Kerim Mekke ve Medine'de nâzil olmuştur. Bu sûrelerin hangisinin ne zaman ve nerede nâzil olduğunun bilinmesi, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. Bununla birlikte sûrelerin hangisinin Mekke'de veya Medine'de nâzil olduğu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşlerin sebeplerinden biri de Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından net bir bilginin verilmemesidir. Kur'an sûrelerinin Mekkî veya Medenî olmasını tespit etmede Kur'an'ın nüzûlüne şahit olan sahabeden gelen rivayet ve bilgiler dikkate alınmaktadır. Fakat bu konudaki bilgiler yetersiz olup 114 sûrenin kaçının Mekkî ve kaçının Medenî olduğu ile ilgili ihtilaflı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu konuda zamanın, mekânın ya da hitabın esas alınması gerektiği şeklinde özetlenebilecek temel üç yaklaşım vardır.⁷² Fadl Abbâs bu üç yaklaşımı inceleyip cumhur ulemanın tercih ettiği görüşü benimsediğini, yani zamanın esas alınmasının daha isabetli olacağını söyleyerek konu etrafında bazı açıklamalar yapmıştır. Müellif, Mekkelilere hitap edilen sûrelere Mekkî, Medinelilere hitap edilen sûrelere de Medenî demenin her zaman uygulanabilir bir görüş olmadığını ifade etmiştir. Zira birtakım sûreler vardır ki ne Mekkelilere ne de Medinelilere hitap edilmiştir. Örneğin Şems sûresinde ne Mekkelilere ne de Medinelilere hitap edilmiştir. İnşirah, Kevser ve Duhâ sûreleri de Resûlullah'a (s.a.v.) hitap etmektedir. Mekânı esas alan ikinci bir görüşte ise Mekke ve Medine etrafında nâzil olan sûreler Mekkî ve Medenî olarak kabul edilmiştir. Fadl Abbâs bu ilkenin her zaman tam anlamıyla işlemeyeceğine dikkat çekmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'in bazı âyet ve sûreleri mekân olarak sadece Mekke'de veya Medine'de inmemiştir. Örneğin, Feth sûresi Allah elçisinin (s.a.v.) Hudeybiye'den dönerken, Tevbe sûresinin çoğu da Tebük'te ve diğer birtakım âyetlerin de savaşlarda nâzil olduğunu belirtmiştir. Zamanı esas alan üçüncü görüşün bu tür itirazlardan hali olduğunu belirterek, nerede nâzil olsa olsun hicretten önce inen sûrelerin Mekkî, hicretten sonra inen sûrelerin de Medenî olduğu kanaatindedir.⁷³

Kur'an'daki Mekkî ve Medenî sûrelerin tertibinden bahseden Fadl Abbâs, tefsirinde konuyla ilgili önemli bilgileri izah etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de “تبارك الذي” ile başlanan sadece iki sûre vardır. Bunlar Furkân ve Mülk sûreleridir. Müfessir bu ikisinin Mekkî sûrelerden olduğunu belirtmiştir. Fakat burada dikkati çeken durum, iki sûrenin Mushaf sırasında Medenî sûrelerden sonra gelmesi, yani Mülk sûresinin, Medenî olan Talak ve Tahrim sûrelerinden sonra, Furkân sûresinin de yine Medenî olan Nûr sûresinden sonra gelmesidir.⁷⁴ Müfessir söz konusu sûrelerin Kur'an'da bu şekilde yer almasının hikmeti ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur: Nûr ve Furkân sûrelerinden birinin Mekkî diğerinin de Medenî sûrelerden olmasına rağmen ikisi de genel olarak aynı konuları ele almışlardır. Mesela, Furkan sûresi hicretten önce inmiştir ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) risâletine, İslam dinine ve Kur'an'a dair atılan asılsız iftira ve şüphelere

⁷² Söz konusu görüşlerin detayı hakkında bilgi için bk. Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), 1/273-274; Muhammed Abdü'l-'Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1/160; Mekkî ve Medenî sûrelerin ayırıcı vasıfları ile ilgili genel bilgi için bk. Atilla Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 282-283.

⁷³ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-Burhân*, 1/368-369.

⁷⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 5/2458-2459.

karşı cevap verirken, Nûr sûresi de hicretten sonra inmiş olup münafıklardan herkesçe tanılan İbn Übeyy tarafından Hz. Aişe'ye atılan çirkin iftiraları reddetmiştir.⁷⁵

Müellif, sûrelerin ve âyetlerin nerede nâzil olduğunu yani Mekkî veya Medenî olduğunu iyi bilen kimsenin Kur'an hükümlerini doğru anlayabileceğini belirtmiştir. Bunu A'lâ sûresinin tefsirini yaparken şu şekilde izah etmektedir: “Bazı tefsir âlimlerine göre, bu sûrede geçen *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى* وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى” *Doğrusu arınan ve rabbinin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir.*”⁷⁶ âyetlerindeki *تَزَكَّى* ifadesinden maksat, sadaka-ı fitr; *صَلَّى* ifadesinden maksat ise Ramazan Bayramı namazıdır. Fadl Abbâs bu görüşlerin kabule şayan olmadığını söylemiştir. Çünkü bunlar hakkında herhangi bir güvenilir rivayetin bulunmadığını; diğer açıdan da Ramazan bayram namazı ve fitre sadakasının Medine’de vacip kılındığını dile getirmiştir. Dolayısıyla söz konusu sûrenin Mekkî olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Müellif tefsirinde olduğu gibi diğer eserlerinde de Kur'an-ı Kerim’i doğru anlamada söz konusu ilmin ne kadar mühim olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde konuyla ilgili kendi görüşlerini zikrettikten sonra sûrelerin hepsini Mushaf sırasına göre yazarak Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunu ayrı ayrı açıklamıştır. Ona göre Mekke’de inen sûrelerin sayısı 92, Medine’de inen sûrelerin sayısı da 22’dir.⁷⁸

Fadl Abbâs’ın Mekkî-Medenî sûre ve âyetlerin tespiti konusundaki yaklaşımının, âlimlerin büyük çoğunluğunun kanaatiyle örtüştüğünü ve isabetli olduğunu düşünüyoruz. Yine Mekkî-Medenî ayırımına dair çizdiği teorik çerçevenin ve konuyla ilgili tarihsel verileri eleştiri süzgecinden geçirmek suretiyle Kur'an’ın anlaşılmasında uygulama yönünde bir çaba içerisinde girmesinin faydalı olduğu kanaatindeyiz.

4.6. Kıyasu'l-Kur'ân

Kıssa, insanların öğüt ve ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, peygamberlerin kavimleriyle veya günümüze kadar gelmiş geçmiş toplumlarla ilgili zaman ve mekândan soyutlanmış Kur'an-ı Kerim’de anlatılan vakıalardır.⁷⁹

Kıssa lügatte izini takip etmek,⁸⁰ anlatmak,⁸¹ haber vermek, izlemek, hikâye etmek ve makasla kesmek gibi anlamları içeren “kasas” kökünden türemiş olan “kıssa” kelimesinin çoğuludur.⁸² Dolayısıyla kıssanın genel olarak birinci anlamı, birinin izinden takip edip gitmek;

⁷⁵ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 5/2458-2459.

⁷⁶ A'lâ, 87/14-15.

⁷⁷ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 5/2594.

⁷⁸ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânü'l-Burhân*, 1/271-405.

⁷⁹ Muhsin Demirci, *Kur'an ve Tefsir Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 224; Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 73; Benzer tanımlar için bk. Cerrahoğlu, *TefsirUsûlü*, 199; Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 279; İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 212; Tahsin Görgün, “Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri”, *IV. Kur'an Haftası Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 29.

⁸⁰ Kelimenin bu anlamda kullanıldığı bazı âyetler için bk. Kasas, 28/11; Kehf, 18/64.

⁸¹ Kelimenin bu anlamda kullanıldığı bazı âyetler için bk. Kehf, 18/13; Yusuf, 12/5.

⁸² İsfahânî, *Müfredât*, 671; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmet el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.), 5/3650-3651; Şengül, “Kıssa”, 25/498.

ikinci anlamı da birine bir olayı anlatmak veya beyan etmektir. Fakat İslam âlimleri Kur'an kıssalarından söz edilirken kıssayı hikâye manasında kullanmanın doğru olmadığını dile getirmişlerdir. Zira kıssalar geçmişte gerçekleşen, gerçekten yaşanmış olayları insanlara aktararak bu vakılardan ibret ve öğüt almalarını sağlayan, tarihi geçekliği ve doğruluğu olan olaylardır; hikâye ise gerçekte meydana gelmemiş, yaşanmamış hususlar için de kullanılabilir. ⁸³

Fadl Abbâs'ın Kur'an kıssalarına dair müstakil eserler yazarak konu üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Onun bu alandaki birikimini tefsirine de yansıttığını söylemek mümkündür. Nitekim sûrelerin tefsirine başlamadan önce yer yer kıssalar ile ilgili önemli bilgiler aktarması bunu göstermektedir. Ayrıca Fadl Abbâs kıssaların Kur'an-ı Kerim'in yaklaşık dörtte birine tekabül etmesi ve kıssaların kapsamlı oluşu dikkate alındığında bazı kıssaların birkaç sûrede tekrar edilmesinin Kur'an'da tekrar olduğu şeklinde bir sonuç doğurmayacağını dile getirmiştir. Diğer bir ifadeyle her sûrede bahsedilen kıssalar, o sûrenin konusuna uygun bir şekilde zikredilmektedir. Mesela herhangi bir sûrede bahsedilen bir kıssa, başka sûrede aynısı değil bazı ilaveler yapılarak zikredilir. Bir kıssa bir sûrede kısa bir şekilde anlatılırken, diğer sûrede detaylı bir şekilde zikredilmektedir. Dolayısıyla aynı kıssa iki başka sûrede kısaca veyahut geniş bir şekilde bahsedilse de birbirine benzemez. Her sûrede geçen kıssanın sûrenin bağlamına göre konusu ve amacı mevcuttur. Örneğin, Hz. Âdem ile ilgili kıssalar birkaç Mekkî sûrede geçmektedir. Söz konusu sûreler A'râf, Sâd, Tâhâ, İsrâ, Hicr ve Kehf'tir. Fakat bu sûrelerde geçen Hz. Âdem'in kıssası aynı olmayıp sûrenin siyak sibakına göre farklı üslupla geçmektedir. ⁸⁴ Hz. Musa ile ilgili kıssa da aynı şekildedir. Zira bu kıssanın bir kısmını oluşturan, Hz. Musa ile sihirbazlar arasındaki konuşma farklı sûrelerde farklı ifadelerle geçmektedir. Söz konusu diyalog, A'râf sûresinde *قَالُوا يَامُوسَىٰ إِنَّمَا أَنْتَ مُنَادٍ وَوَإِنَّا لَنُكُونُ نَحْنُ الْمُلُوقِينَ* "Sihirbazlar, Ey Mûsâ! Sen mi (önce) atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım? dediler." ⁸⁵ şeklinde; Tâhâ sûresinde *قَالُوا يَامُوسَىٰ إِنَّمَا أَنْتَ مُنَادٍ وَوَإِنَّا لَنُكُونُ نَحْنُ الْمُلُوقِينَ* "Sihirbazlar, Ey Mûsâ! Sen mi (önce) atacaksın yoksa ilk atan biz mi olalım? dediler" ⁸⁶ şeklinde sihirbazların dilinden ifade edilmiştir. Aynı diyalog Şuarâ sûresinde ise *قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ* "Mûsâ onlara: Hadi atacağınız şeyi atın! dedi." ⁸⁷ olarak Hz. Musa'nın dilinden aktarılmıştır.

Fadl Abbâs, Kur'an kıssalarının anlatımında iki metot takip ettiğini söylemiştir. Birincisi Musa, Nûh, Lût, Hûd, Salih, Şuayb vb. peygamberlerin kavimlerine olan davetleri ile ilgili kıssalardır. İkincisi de peygamberlerin kendi kavimlerine olan davetleri, onların da kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayarak onlara karşı yapmış oldukları sert tavırları hakkında ve bu nebilerin insanlara yapmış oldukları davetlerinden alınması gereken öğüt ve ibretlerle ilgili kıssalardır. ⁸⁸ Buna Hz. Yûsuf'un kıssası örnek olarak verilebilir. Kıssada özellikle gençler için alınması gereken önemli öğütler yer almaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁸³ Mehmet Okuyan, "Kur'an'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13/13 (2004), 46, 50; Şengül, "Kıssa", 25/498.

⁸⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-mecîd*, 1/58-60.

⁸⁵ A'râf, 7/115.

⁸⁶ Tâhâ, 20/65.

⁸⁷ Şuarâ, 26/43.

⁸⁸ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-mecîd*, 2/1076.

- Nefis ve şeytanın arzu ve isteklerine uymamak, çirkin şeylerden uzak durmak ve iffetli olmak gerekir.
- Haksızlığın ve zulmetmenin neticesi zordur ve çetin olacaktır.
- Keder, dert ve sıkıntı içerisinde olan herkesin haberi olsun ki, Allah onların yaşamakta oldukları bu zorluk ve üzüntüleri giderecek ve bertaraf edecektir.
- Haksızlık yapan makam sahipleri bilmelidir ki bu vazifeler, mevkiler ve mansıplar kendilerini Allah'ın yargısından ve azabından alıkoymayacaktır.

Nihayet bu tür insanlar vazife, makam ve mevkilerine güvenerek yaptıkları haksızlıkların kendilerine hiçbir fayda vermeyeceğini anlayacaklardır.⁸⁹ Dolayısıyla genel olarak baktığımızda Kur'an'daki bu gibi kıssalardan amaç, geçmişte yaşanmış olayların kronolojik olarak anlatılması değil, peygamberlerin ve geçmiş milletlerin yaşadığı vakılardan ibret alınmasıdır. Kısaca söylemek gerekirse Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların asıl amacı tüm insanlara geçmişe bakarak ahlak ve terbiye sahibi olmalarını sağlamaktır.

Fadl Abbâs'ın Kur'an kıssalarındaki yaklaşımının, kıssaların Kur'an'da bulunuş amacına uygun bir zeminde ilerlediği anlaşılmaktadır. Zira onun yaptığı izahların, geçmiş toplumların başından geçenlerin insanlar tarafından örnek ve ibret alınmasına yönelik olduğu görülmektedir. Müfessirin, Kur'an'da tekrar eden kıssalarla ilgili yaptığı izahların da açıklayıcı bir nitelik arz ettiğini söylemek mümkündür.

4.7. Âyet ve Sûrelerin Tertibi ve Münâsebeti

Münâsebâtü'l-Kur'ân, sûre ve âyetlerin kendi aralarındaki insicâm ve irtibat üzerine yoğunlaşan bir alandır. Âyet ve sûrelerin nazmındaki ahenk Kur'an'ın ancak Allah tarafından indirilen muciz bir kitap oluşuyla alakalıdır. Bu konu aynı zamanda âyet ve sûrelerin tertibiyle de ilgilidir. İslam âlimleri Hz. Peygamber'den âyetlerin ve sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁰

Bu âlimlerle aynı görüşte olan Fadl Abbâs, Kur'an'da yer alan her âyet, sûre hatta her kelimenin sıralanışının tevkîfi ve Kur'an'ın i'câz yönlerinden olduğu kanaatindedir.⁹¹ Bunun için Kur'an âyetlerinin anlamları sadece Kur'an kelimelerine, Kur'an kelimeleri de sadece Kur'an anlamlarına yakışır demiştir.⁹² Aynı şekilde bir sûrenin sonu ile sonraki sûrenin başı ve sûrelerin başları ile sonları arasında mânâ bakımından bir irtibatın bulunduğunu söylemiştir. Örneğin, Sâd sûresi, ص harfiyle başlamaktadır. Söz konusu sûrede geçmiş toplumların kendilerine gönderilen peygamberlere karşı husumetli yaklaşımlarından çokça söz edilmektedir. Buna müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı husumetli tavırlarını da ilave etmek mümkündür. Fadl Abbâs husumet kelimesinde sâd harfinin yer aldığını söyleyerek sûrenin başındaki bu harf ile içermiş olduğu konu arasında bir irtibat kurmuştur.⁹³ Aynı şekilde sûreler arası insicam

⁸⁹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2/1118.

⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 61-63; Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 125.

⁹¹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/507; Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 74.

⁹² Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 5/2471.

⁹³ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*, 4/2009.

ile ilgili Sâd ve Saffât sûreleri hakkında şunları ifade etmektedir: “Saffât ile Sâd sûreleri peşpeşe gelmektedir. Önce Saffât sonra da Sâd sûresi gelir. Söz konusu iki sûrenin ardarda gelmesi onların kendi aralarında bir irtibatın olduğunu haber verir. Meselâ bazı peygamberlerden Sâd sûresinde bahsedilirken, Saffât sûresinde bahsedilmemiştir. Diğer yandan bazı peygamberlerden Saffât sûresinde kısaca bahsedilirken, Sâd sûresinde geniş ve detaylı bir şekilde söz edilmiştir.”⁹⁴

Fadl Abbâs İsrâ ve Kehf sûreleri arasındaki insicâm hakkında da “İsrâ sûresinin son âyeti *وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ* “Allah’a hamdederim de.” diyerek bitiyor iken, sonraki sûre *الْحَمْدُ لِلَّهِ* “Hamd, Allah’a mahsustur.” diyerek başlamaktadır.” şeklinde bir izah yapmıştır.⁹⁵

Müfessir bunun gibi sûre ve âyetlerin arasındaki insicam ve irtibat ile ilgili ince noktalara dikkat çekerek Kur’an âyetlerinin konularına göre münasip ve uygun kelimelerle sonlandırıldığını; her sûrede bağlamına (siyak sibakına) uygun münasip konulardan bahsedildiğini belirtmiştir.⁹⁶ Fadl Abbâs’ın meselelere tenkitçi bakış açısının yansımalarının münasebat konusundaki yaklaşımında tam anlamıyla görülmediğini söylemek mümkündür. Nitekim müfessirin, Sâd sûresinin *ص* harfiyle başlaması ile sûrenin muhtevasında bazı toplumların kendilerine gönderilen peygamberlere husumet beslemesi arasında kurduğu irtibatın izafi bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Zira husumet kelimesinde *ص* harfi bulunduğu gibi başka harfler de bulunmaktadır. Kaldı ki münasebâtü’l-Kur’an literatüründe konuya ilişkin farklı izahlar da bulunmaktadır. Ayrıca sûreler arası münasebet ve irtibat meselesinin sadece Mushaf sırasına indirgenmesi yerine, nüzul sırası bakımından peş peşe gelen sûreler arasında irtibat aranmasının faydalı olacağına dikkat çekilebilirdi.

4.8. Emsâlü’l-Kur’ân

Kur’an ilimleri bağlamında İslam bilginlerinin yakından ilgilendikleri hususlardan biri de emsâlü’l-Kur’ân’dır. Emsâl, mesel kelimesinin çoğuludur. Lügatte benzer, eş, denk, hüccet, delil, ibret ve bir şeyin sıfatı gibi anlamları içermektedir.⁹⁷ Ayrıca “bir şeyi izah etmek amacıyla benzeri hakkında söylenen söz, bir şeyi diğer bir şeye benzetmek, bir şeyin vasfı, halk arasında meşhur olarak yayılmış ve benimsenmiş sözler” anlamında da kullanılmaktadır.⁹⁸ Mesel, kısaca şu şekilde tarif edilebilir: “Yaşanan bir olay karşısında söylenen bir sözün insanlar arasında yaygınlık kazanması sonucu, daha sonra ortaya çıkan benzer olaylar karşısında söylenir hale gelmesidir.”⁹⁹

⁹⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 4/2009.

⁹⁵ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 3/1285.

⁹⁶ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-mecîd*, 1/415; 4/1415.

⁹⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn müratteben alâ hurûfi’l-mu’cem* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 4/118; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/4132-4134.

⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 759; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 202.

⁹⁹ Mustafa Karagöz, *Sözlükbilim ve Tefsir -Tehzîbü’l-Lüga-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 217. Benzer tanımlar için bk. Ayşe Seyithanoğlu, *Kur’an Meselleri* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 13; Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 279; İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293.

Fadl Abbâs, meselleri Arapların öteden beri kullandığını, mesellerin onların günlük hayatlarında büyük etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili Ebû Ubeyd'den (ö. 224/838) şunları aktarmaktadır: “Meseller, Arapların cahiliyede ve İslâm döneminde kullandıkları hikmetli sözlerdendir. Kendi aralarında birbiriyle muâraza yaptıklarında meselleri kullanırlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.), sahabeler ve onlardan sonraki selef-i salihin de mesellerle örnek vererek temsillerde bulunmuşlardır. Emsâllerin genel olarak bazı özellikleri vardır: Lafız kısa ve özdür, manası tam yerindedir ve benzetme gayet güzeldir.”¹⁰⁰

Fadl Abbâs, Allah Teala'nın Kur'an-ı Kerim'de müminleri ve hayırlı ameller yapan kimseleri müjdelemek ve teşvik etmek; inkârcı ve münafıkları da korkutmak ve uyarmak için birçok mesele yer verdiğine dikkat çekmiştir.¹⁰¹ Ayrıca soyut olduğu için anlaşılması zor bazı hususların, meseller vasıtasıyla somut hale getirildiğini; dolayısıyla da ilgili ayetlerin anlaşılmasının ve verilen mesajlardan ibret alınmasının kolaylaştırıldığını dile getirmiştir. Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de pek çok meselin yer aldığını söylemiştir.¹⁰²

Müfessir Kehf sûresinin 32. âyetinin tefsirini yaparken konuyla ilgili şunlara dikkat çekmiştir: Kur'an-ı Kerim'de geçen mesellere bakıldığında “mesel” kelimesinin ضرب “darb”¹⁰³ ifadesi ile beraber geldiği görülür. Bu ifadenin beraber kullanılması hikmete ilişkin bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre “darb” kelimesi vurmak, dövmek vb. anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bir adam başka birisini dövdüğü zaman onda bu dövmenin eseri veya izi kalır. Dolayısıyla “darb” etkileyici olan bir kelimedir. İnsanlar da Kur'an'da geçen meselleri duyunca derinden etkilenerek ibretlik ders ve öğüt alırlar. Bu durumda “darb” ve “mesel”¹⁰⁴’in ikisi de etkileyici niteliğe sahiptir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de “mesel” kelimesi “darb” ile birlikte kullanılmaktadır.¹⁰⁴

4.9. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Mübhem, anlamı kapalı, karışık, hakkında neyin kastedildiği bilinmeyen ve anlaşılması zor olan şeylere denir.¹⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de hakkında neyin kastedildiği tam olarak beyan edilmemiş ism-i mevsûller, zamirler, ism-i işâretler, cins isimleri, belirsiz miktarlar, belirsiz zaman ve mekân zarfları yer almaktadır. İşte bunlar mübhemâttandır. Mübhemâtı açıklamayı konu edinen ilme “Mübhemâtü'l-Kur'ân” denmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 329.

¹⁰¹ Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 334.

¹⁰² Fadl Hasan Abbâs, *Gizâu'l-cenân bi-semeri'l-cinân*, 330; Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/44-45.

¹⁰³ Ankebût, 29/43; Kehf, 18/45; Nahl, 16/76, 112; Tahrim, 66/11.

¹⁰⁴ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 3/1308-1309, 1314.

¹⁰⁵ Isfahânî, *Müfredât*, 149; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/376.

¹⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 215; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 278; Suyûtî, *el-İtkân*, 4/370-372; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136.

İslam bilginleri mübhem lafızların izahıyla ilgili bilginin güvenilir kaynaklara ve nakillere dayanması gerektiğini,¹⁰⁷ mübhemâtın medlûllerini tespit etmede re'y ve içtihadı başvurmanın hiçbir anlamı olmadığını zikretmişlerdir.¹⁰⁸ Bundan anlaşılıyor ki mübhemâtın medlûllerini tespit edebilmek için ilk sırada Kur'an'a, sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve tâbiinden gelen rivayetlere başvurulması kaçınılmazdır.¹⁰⁹

Fadl Abbâs mübhem lafızların izahı konusunda genelde ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Sözelimi, Bakara sûresinin 35. âyetini tefsir ederken Hz. Âdem ve Havva annemize yenmesi yasaklanan ağacın ne olduğu ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü zikretmiştir. Aynı şekilde Hz. Mûsâ'nın asası, Ashâb-ı Kehf'in isimleri, Hz. Hızır'ın hangi şehirde yaşadığı ve masum çocuğu öldürürken nasıl öldürdüğü, kıyamet gününde sûra üflendiğinde ölecek olan herkesten istisna edilen “Allah'ın diledikleri dışında”kilerin kimlerin olduğu ve bunun gibi bazı konular hakkında Kur'an'da saraheten bir bilgi verilmediğine dikkat çekmiştir. Müfessir bu tür konuların Kur'an'daki mübhemât kapsamına girdiğini ve bunlar üzerinde tartışmanın doğru olmadığını dile getirmiştir.¹¹⁰ Zira söz konusu ağacın ne olduğunu bilmenin hiçbir öneminin bulunmadığını söylemiştir. Eğer bu konuları bilmenin insanlar için bir faydası söz konusu olsaydı Allah mutlaka onların üzerini kapalı bırakmadan apaçık şekilde haber verirdi. Kur'an bazı konuların ince noktalarına ve detaylarına girmez, bilakis, insanlara faydalı olan, ibret ve ders alıncak şeylerden bahseder. Söz konusu mübhem kelimelerin ne olduğunun bilinmesi halinde insanlar için herhangi bir faydası olsaydı Allah ve Resûlü (s.a.v.) tarafından bir bilgi verilirdi.¹¹¹ Bunun gibi konularda bize düşen şey, Hz. Peygamberden gelen rivayetlerle yetinmek ve âyette nasıl geçtiyse öyle kabul etmektir.¹¹² Müfessir mübhemât ile ilgili bazı kelimeler hakkında bahsedilen açıklamaların zayıf olduğunu dile getirmektedir.¹¹³ Fadl Abbâs'ın mübhemât konusundaki ihtiyatlı yaklaşımının genel itibarıyla isabetli olduğu görülmektedir. Zira mübhem lafızların medlûlünün tespiti bağlamında âyetin anlaşılmasına katkı sağlamaktan uzak olan izahlara dalmamak daha isabetli bir yaklaşımdır.

4.10. Müşkilü'l-Kur'an

Müşkil, lügatte karışık, çelişkili ve birbirine zıt olmak anlamında الإشكال mastarının ismi fâilidir.¹¹⁴ Istilahî anlamı ise Kur'an'ın bazı âyetleri arasında farklı etkenler nedeniyle ilk bakışta çelişkinin var olduğu zannedilen hususları inceleyen ilim dalıdır.¹¹⁵ Haddizatında Kur'an çelişki ve tenakuz içermeyen yüce bir kitaptır.¹¹⁶ Buna karşın, yeterli bilgiye sahip olmadan,

¹⁰⁷ Abdulhamit Birişik, Hüseyin Abdülhâdi Muhammed, “Mübhemâtü'l-Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/436.

¹⁰⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 4/371.

¹⁰⁹ Birişik, Muhammed, “Mübhemâtü'l-Kur'an”, 31/436.

¹¹⁰ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/76, 85, 1331, 1771, 2441, 2498.

¹¹¹ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/62-63.

¹¹² Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 4/1717, 2071-2072.

¹¹³ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 5/2299.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/2310.

¹¹⁵ Benzer tanımlar için bk. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 186; Âdem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/164.

¹¹⁶ Nisa, 4/82; Kehf, 18/1.

âyetlerin zahirine göre hüküm veren bazı insanlar Kur'an âyetleri arasında çelişkinin mevcut olduğunu zannederler. Dolayısıyla zahiren çelişkili gibi görünen bazı âyetler Kur'an'ın kendinden değil onu yanlış bir şekilde anlayan kimselerden kaynaklanmaktadır.¹¹⁷ Ayrıca söz konusu ilmin teşekkül etmesinde bazı insanlar için çelişkili gibi gözüken âyetleri izah etmek ve İslam düşmanlarının Kur'an'a yönelik asılsız iftiralarının yersiz olduğunu ortaya koymak gibi saiklerden de söz etmek gerekir.¹¹⁸ Bunların yanı sıra bazı ifadelerin mecâz ve hakikat ihtimalinin bulunması, müşterek lafızların kullanılması, fiillerin kullanım cihetleri ve herhangi bir olayın farklı yönlerden ele alınması vb. durumlar da işkâle yol açan nedenler arasındadır.¹¹⁹

Müfessir, Kur'an âyetlerinin birbirine zıt anlamları taşımadığını, âyetler üzerinde tefekkür ederek asıl manalara ulaşmaya çalışınca çelişkinin olmadığını kavrayabildiğini söylemiştir.¹²⁰ Fadl Abbâs tefsirinde konu ile ilgili çok detaylara girmemiştir. Fakat *İtkânu'l-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabında meseleyi detaylı bir şekilde ele almıştır.¹²¹ Biz burada, insanın yaratılış aşamalarından söz eden âyetlerle ilgili yaptığı izahı aktarmakla yetineceğiz.

Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılışından söz edilirken onun topraktan (تُرَاب),¹²² balçıktan (حَمًا مَسْنُونًا),¹²³ kurutulmuş çamurdan (صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) yaratıldığını dile getiren farklı ifadeler kullanılmıştır. Fadl Abbâs bu ifadelerin anlamları ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “صلصال ke-limesi güneşte kurutulmuş çamur, حَمًا sözcüğü su ile karışan siyah bir balçık, مَسْنُون lafzı ise kokusu hoş olmayan demektir. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili buna benzer başka âyetler de mevcuttur.¹²⁴ Söz konusu âyetlere bakıldığında aralarında ilk bakışta bir zıtlık ve uyuşmazlık olduğu düşünülebilir. Fakat durum öyle değildir. Hz. Âdem'in yaratılış safhalarından söz edildiği için farklı lafızlar kullanılmıştır. Kurumuş çamur veya balçık sonuçta öz itibarıyla aynı şeydir. Bahsedilen âyetlerde her ne kadar muhtelif kelimeler kullanılmış olsa da bunlar son tahlilde ortak bir manada birleşmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da hiçbir çelişki veya zıtlık söz konusu olamaz.”¹²⁵

Sonuç

Kur'an ilimlerinin büyük bir kısmı, tenzil döneminden sonra yaşayanların Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamalarına engel teşkil eden meseleleri çözüme kavuşturmak amacıyla ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir. Müfessirler aynı amaç doğrultusunda ulûmu'l-Kur'ân'ın sunduğu birikimden yararlanmaya özen göstermişlerdir.

¹¹⁷ Yusuf Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 54, 59.

¹¹⁸ Yunus Akça, *Müfessirlerin Müşkil Âyetlere Yaklaşımları* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 36.

¹¹⁹ Âdem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'ân”, 32/164; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/183-192.

¹²⁰ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, 2/248.

¹²¹ Fadl Hasan Abbâs, *İtkânu'l-Burhân*, 2/248-268.

¹²² Âl-i İmrân, 3/59.

¹²³ Hicr, 15/26.

¹²⁴ Sâd, 38/71; Nûr 24/45.

¹²⁵ Fadl Hasan Abbâs, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-mecîd*, 3/1170.

Son dönem müfessirlerinden Fadl Hasan Abbâs da *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsirinde Kur'an ilimlerinin farklı şubelerini ilgilendiren konulara temas etmiş, tefsirinde bu ilimlerin verilerinden istifade etmiştir. Kur'an ilimlerinin verilerinden istifade etmesinin eseri açısından olumlu bir nitelik olduğunu söylemek gerekir.

Fadl Abbâs'ın önceki tefsir birikiminden yararlanması, buna mukabil kaynaklarda yer alan bilgileri sadece aktarmakla yetinmeyip bunlar arasında tercihte bulunması, kendi yorum ve açıklamalarına yer vermesi eserine bir tür özgünlük kazandırmıştır. Bununla birlikte müfessirin bazı tenkitlerinin tartışmaya açık olduğunu ve tenkitçi bakış açısını her zaman tam anlamıyla sergilemediğini belirtmek gerekir.

Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd'in radyoda yapılan canlı yayınların daha sonra kitap formatına dönüştürülmesinden meydana gelen bir eser oluşu, onun halka yönelik bir tefsir niteliğinde olduğunu göstermektedir. Tefsirin söz konusu niteliği, müellifin bu eser çerçevesinde Kur'an ilimlerine yaklaşımına da yansımıştır. Zira Fadl Abbâs *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-mecîd*'de ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili detaylı bilgi vermek ve tartışmalı meselelere dalmak yerine, ayetlerin doğru anlaşılmasına katkı sunacak ölçüde Kur'an ilimlerinden istifade etme yolunu tercih etmiştir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an ilimlerine dair yaptığı diğer çalışmalarının yanı sıra, tefsirinde verdiği teorik bilgiler ve bunları ayetleri tefsir ederken uygulaması tefsir ilmine yönelik katkıları arasında zikredilebilir. Yaptığı tahlil ve tenkitlerin yanı sıra özgün fikirleri için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Gözlerinin görmemesine rağmen küçük yaştan itibaren ilimle meşgul olması, kendini yetiştirmesi, başta tefsiri olmak üzere birçok eser telif etmesi; kısaca belirtmek gerekirse ilim yolundaki gayret ve çabaları hem takdir edilmesi hem de örnek alınması gereken bir durumdur.

Kaynakça

- Abbâs, Fadl Hasan. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn: esâsiyyâtuhû ve 't-ticâhâtuhû ve menâhicuhû fî 'l-'asri 'l-hadîs*. Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2016.
- Abbâs, Fadl Hasan. *Gizâu 'l-cenân bi-semeri 'l-cinân: muhâdarât fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*. Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Abbâs, Fadl Hasan. *İtkânu 'l-Burhân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*. Ammân: Dâru'l-Furkân, 1997.
- Abbâs, Fadl Hasan. *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-mecîd*. Ammân: Cem'iyetü'l-Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Basım, 2017.
- Abîdî, Ebû Mucâhid. “Hivârun ilmiyyun ma'al-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs”. Erişim 23 Ağustos 2022. <https://vb.tafsir.net/forum/-2294/العلمي-للتفسير-وعلوم-القرآن>
القسم-العالم/الملتقى-العلمي-للتفسير-وعلوم-القرآن-في-جامعة-حوار-علمي-مع-الأستاذ-الدكتور-فضل-حسن-عباس-أستاذ-التفسير-وعلوم-القرآن-في-جامعة-البرموك#post2294.
- Adnân Şerîf eş-Şeyh, Efnân Muhammed. *el-Kıssatu 'l-Kur'âniyye inde 'ş-Şeyh Fadl Abbâs*. Amman: Câmi'atü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2015.
- Akça, Yunus. *Müfessirlerin Müşkil Âyetlere Yaklaşımları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Akdemir, Esmâ. *Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an İlimlerine Katkıları (İtkânu 'l-Burhân'ın Burhân ve İtkân ile Karşılaştırılması)*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Akyüz, Zafer. “Fadl Hasan Abbâs'a Göre İ'câz ve Çeşitleri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 353-371.
- Akyüz, Zafer. “Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri”. *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019), 87-101.
- Akyüz, Zafer. *Fadl Hasan Abbâs ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Altuntaş, Halil. Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Aydar, Hidayet. “Ürdün Üniversitelerinde Tefsir Alanında Yapılan Çalışmalar”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (2003), 15-59.
- Bedir, Murteza. “er-Rahbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdulhamit. Muhammed, Hüseyin Abdülhâdî. “Mübhemâtü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/436. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Cemâl Mahmûd Ebû Hassân. “Ulemâu min vatanî: ed-Duktûr eş-Şeyh Fadl Hasan Abbâs”. (Erişim Tarihi 09.01.2023), <http://alrai.com/article/10397719>
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36. Basım, 2020.

- Cherim, Enghin. “Fadl Hasan Abbâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. EK-1/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Cûrânî, Muhammed b. Yûsuf b. İsmail el-Hebîl. *el-Ustâz ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs ve cuhûduhû fi’t-tefsîr ve ulûmi’l-Kur’ân*. Ammân: Câmi’atü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2012.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Hanefî, *et-Ta’rîfât*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/579. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/360. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an ve Tefsir Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Divlekci, Celalettin. “Fadl Hasen Abbâs’a Göre Kur’an’ın Edebî/Beyânî İ’cazı”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 391-416.
- Divlekci, Celalettin. *Fadl Hasen Abbâs’ın Kur’an İlimlerindeki Müşkil Meselelere Bakışı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Duman, M. Zeki. “Kur’an-ı Kerim’de Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Âyetlerin Mana Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri”. *Bilimname* 17 (2009), 9-50.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/293. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ebû Ömer, Ahmed Tâhir. “Kadim İlim Geleneğimizin Son Temsilcisi Prof. Dr. Fadl Hasen Abbâs”. çev. Celalettin Divlekci, *Marife* 13/3 (2013), 206.
- Görgün, Tahsin. “Kur’an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine Kur’an Kıssalarının Anlam ve Değeri”. *IV. Kur’an Haftası Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Güven, Şahin. *Erdemli Toplumun İnşası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü’l-ayn mürratteben alâ hurûfi’l-mu’cem*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Işıcık, Yusuf. *Kur’an’ı Anlamada Temel İlkeler*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- İtr, Nûreddîn. *‘Ulûmü’l-Kur’âni’l-kerîm*. Dimaşk: Dâru’l-Minhâc, 2021.

- İyık Kur'an: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu.* çev. Abdışükür İsmailov vd. Erkam Matbaası, 2006.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmet b. Fâris b. Zekeriyya. *Mekâyisü'l-luğa.* Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmet el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab.* Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Karagöz, Mustafa. *Sözlükbilim ve Tefsir -Tehzîbü'l-Lüga-.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kefevî, Ebu'l Bekâ Mûsa. *el-Külliyât.* Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2014.
- Makhmudov, Bakhtier. *Fadl Hasan Abbâs'ın "Tefsiru'l-Kur'âni'l-Mecîd" Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Okuyan, Mehmet. "Kur'ân'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13/13 (2004), 45-109.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân.* Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2009.
- Said el-Hın, Mustafa. *el-Kâfi'l-vâfi.* Dimaşk: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2017.
- Selîme b. Ali. *Mesleku Fadl Hasan Abbâs fî reddi's-şübühât min hilâli kitâbihî İtkânü'l-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân.* b.y: Câmiatu eş-Şehîd Hama Lahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Senâ Fadl Abbâs, *el-'Allâme ed-Duktûr Fadl Hasan Abbâs ve cuhûduhu fî't-tefsîr.* Ammân: Dâru'l-Endülüs, 2014.
- Seyithanoğlu, Ayşe. *Kur'an Meselleri.* Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân.* Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 25/498. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, Sait. *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele.* İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 7. Basım, 2021.
- Turan, Abdülbaki. "el-Elfîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 21/28. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vahş, Fâtîma. *el-Medârisü'l-İslâmiyye ve'l-vataniyye fî Filistîn.* Amman, y.y. 2011.
- Yargıcı, Atilla. "Mekkî ve Medenî Sürelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi". *İslam Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 281-294.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 31/666-667. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mütesâbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yerinde, Âdem. “Müşkilü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/164. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yüksel, Emrullah. “Cevheretü’t-Tevhîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/457. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990.
- Zürkânî, Muhammed Abdü’l-‘Azîm. *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1995.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Bakhtier MAKHMUDOV / Mustafa KARAGÖZ

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	:BM (%60), MK (%40)
Veri Toplanması / Data Collection	:BM (%60), MK (%40)
Veri Analizi / Data Analysis	:BM (%50), MK (%50)
Makalenin Yazımı / Writing up	:BM (%60), MK (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	:BM (%40), MK (%60)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. / The authors declare that they have no competing interests.